

27.03x34.06	1/2	6	עמוד	גלריה - הארץ	08/05/2025	94014666-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790						

ספרות

המלך היהודי של הזולו

ביוגרפיה חדשה מאת אדם רובנר שופכת אור על סיפורו של נתנאל אייזקס, יהודי בריטי ששהה באפריקה לצד בני הזולו, ופיתח מערכת יחסים מפתיעה עם מנהיגם האכזר

צחק יוקד

אדם רובנר על קברו של נתנאל אייזקס באנגליה. היתה לו נטייה להגזים צילום: אוסף אדם רובנר

ל נתנאל אייזקס שמע אדם רובנר לגמרי במקרה לפני קצת יותר מעשר שנים. זה היה כשעבד על ספרו הראשון, "בצל ציון: ארצות מובטחות לפני ישראל" (In the Shadow of Zion: Promised Lands Before Israel), שעסק לדבריו באלטרנטיבות שהציעו גורמים בתנועה הציונית להקמת ישות עצמאית מחוץ לשטח ארץ ישראל. אחד הבולטים שבהם היה הסופר היהודי-בריטי ישראל זנגוויל, אבי התנועה הטריטוריאליסטית וחברו ושותפו הקרוב של בנימין זאב הרצל. "זנגוויל היה האיש שדאג, בין היתר, שקטע מתוך הספר 'מדינת היהודים' של הרצל יתפרסם באנגלית עוד לפני שהוא יצא בגרמנית", אומר קעת פרופ' רובנר בראיון וזו מביתו שבדנבה.

בזמן שעבר על חומרים שונים נתקל רובנר במאמר שפרסם זנגוויל בשנת 1907, ובו סיפורו של מי שתואר כ"המלך היהודי של בני הזולו באפריקה". רובנר, בן 55, הופתע. הוא לא שמע עד אז על היהודי שעמד בראש אחד העמים הגדולים והמפוארים בדרום אפריקה של המאה ה-19. כשהתחיל לבדוק מצא את שמו של אותו "מלך יהודי": צעיר בריטי בשם נתנאל אייזקס, שהיה הרפתקן, יורד ים, סוחר ומגלה ארצות. אייזקס היה בן למשפחה יהודית צנועה מהעיר קנטרברי שבאנגליה. הוא התייתם מאביו בגיל 14 וזמן קצר לאחר מכן עלה על סירה והפליג ל-10,000 קילומטרים כדי לעבוד בחברת הסחר של דודו, סול סלומון, באי סנט הלנה שבדרום האוקיינוס האטלנטי.

"ליהודים באותה תקופה לא היו יותר מדי אפשרויות להתקדם במעלה הסולם החברתי באנגליה", אומר רובנר, מחבר הביוגרפיה החדשה על אייזקס, "Who Would Be King". אייזקס, חנה, החליטה לשלוח אותו לדוד שהיה בעל חברת סחר מצ'ליחה, בתקווה שיצבור ניסיון ויבסס לעצמו מעמד כלכלי.

בספרו כותב רובנר כי יהודי אנגליה של אותה תקופה, המחצית הראשונה של המאה ה-19, הם ברובם חייטים ורוכלים. הם נהגו להסתובב בנמלי הערים הגדולות ולהציע את מרכולתם, בעיקר פריטי לבוש פשוטים, לימאים ולאנשי הצי האנגלי המקומי. אייזקס עבד עם דודו שלוש

שנים, עד שפגש רב חובל קנדי בשם גיימס קינג, בעל סירת סחר בשם The Mary. קינג הסכים לצ'רף אותו למסעו הימי בדרך לנמל נטאל, נמל הים המרכזי של בני הזולו בדרום אפריקה במקום שבו יושבת כיום העיר דרבן. למה דווקא לשם? "זמן קצר קודם לכן, חברו ושותפו של קינג, פרנסיס ג'ורג' פרוול, הפליג לאותו נמל שבארץ הזולו, ולאחר מכן הקשר ביניהם אבד. קינג החליט להפליג בעקבותיו בתקווה לאתר אותו", מסביר רובנר.

הגעתם של יורדי הים הלבנים, ובהם אייזקס, הסעירה את אנשי הזולו שהדביקו להם את הכינוי "החיות מהים" (The beast from the sea). "בעיני בני הזולו, הלבנים שגשטפו לחופיהם היו מאיימים ומרתקים באותו אופן שבו בני השהסתובבו חצי עירוריים היו בשביל הלבנים", כתב אייזקס בספרו שיצא בשנת 1836 בשם "מסעות והרפתקאות במזרח אפריקה" (Travels and Adventures in Eastern Africa). שני הכרכים עכי הכרס, שבהם גולל את שש שנותיו בקרב בני הזולו, נחשבו במשך שנים לאחד המקורות ההיסטוריים העיקריים

"אייזקס ניסה להבליט בספרו את האכזריות והשוני הרב שבין האירופאים לבין בני הזולו, כשמנגד, שאקה ניסה כל הזמן לחפש את הדמיון בינו לבין הבריטים"

ריים לחקר בני הזולו. "קינג ואייזקס הגיעו בסירה מלאה בבגדים מכבד, בניגוד לבגדי העור של אנשי הזולו, חמושים ברובים, עם ניירות, כלי כתיבה, מראות, ועוד כל מיני דברים שבני הזולו לא ראו קודם לכן", מסביר רובנר. "מצד אחד, הטכנולוגיה החדשה הזאת סיקרנה אותם, במיוחד הבגדים והתרופות. מצד שני, היו שם גם לא מעט חשדנות וחשש".

מי שזיהה את הפוטנציאל שבפולשים הלבנים, ובפרט בכוח הלחימה שלהם ובכלי הנשק שלהם, היה מנהיג בני הזולו, שאקה, שתפס את השלטון תשע שנים קודם לכן בהיותו בן 29 בלבד. באותם ימים היה הזולו תחת הנהגתו של שאקה בעיצומו של מסע כיבושים מוצלח שהקנה למנהיגו את הכינוי "נפוליאון השחור" והנפוליאון של יבשת אפריקה". לימים, על פי הערכות, חלשה ממלכתו הכבושה על יותר ממחצית משטחה של דרום אפריקה. שאקה תואר כמצביא גדול ומנהיג אכזר, שנלחם יחף ונהג להוציא להורג את יריביו באקטים אכזריים שכללו נעיצת כידונים שהיה מחולק לפלוגות ומאורגן ומסודר באופן לא פחות מודרני מהצבא הבריטי, אומר רובנר. "במשך שנים הוא היה יוצא למלחמה כבני עם אחר, כובש שטח ולוקח את בני העם היריב כחיילים לצבא האדיר שלו – וכך גם עשה עם הלבנים החדשים". אלא שרובנר אינו מתרשם מהניסיון לייחס לשאקה אכזריות יוצאת דופן, כפי שגם עלה לא אחת מכתביו של אייזקס.

"קראתי לא מעט תיאורים על כך ששאקה הורה לחייליו לשבור את הצוואר של יריביו, ולאחר מכן לנעוץ להם כידון בישבן ולהותיר אותם גוססים לחיות הטרף ביער. זה היה ניסיון של הבריטים להבליט את הצדדים האכזריים שלו כדי להציג אותו כפרימיטיבי. אני לא חושב שהוא היה יותר אכזר מהבריטים, שבאותה תקופה הוציאו להורג אנשים בתלייה והשאירו אותם לגסוס תלויים בין שמים לארץ. למעשה, ישנן עדויות לכך שכש בני הזולו שמעו איך מוציאים להורג באנגליה הם חשבו שהאנגלים אכזרים יותר מהם. אייזקס ניסה להבליט בספרו את האכזריות והשוני הרב שבין האירופאים לבין אנשי הזולו,

"הדוגמה הטובה ביותר לכך שדמותו של אייזקס נצרבה בתודעה של בני הזולו היא הפואמה האדירה, בת 439 העמודים, 'הקיסר שאקה הגדול', שגם בה שמו של אייזקס מופיע לא מעט"

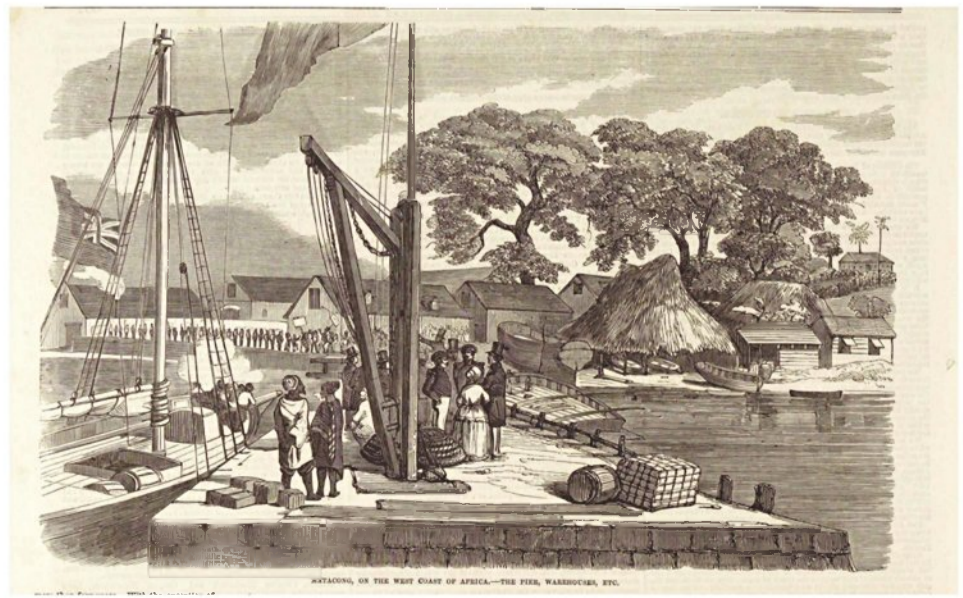
כשמנגד שאקה ניסה לחפש את הדמיון בינו לבין הבריטים". דוגמה לכך אפשר למצוא בקטע מהביוגרפיה של אייזקס. הוא מתאר כיצד אמר לו שאקה כי "המלך ג'ורג' ואני אחים. כשם שהוא שולט על כל הלבנים, כך אני הכנעתי את כל השחורים". בשאלתו הבאה של שאקה לאייזקס, הוא תהה: "רק תגיד לי, מי יותר יפה, אני או המלך ג'ורג'?"

צ'יף של כבוד

הראיון עם רובנר נערך בעברית שוטפת במבטא אמריקאי. הוא יליד פילדלפיה, דור רביעי ליהודים אמריקאים, שבגיל 18 בא לארץ כדי להתנדב בקיבוץ סעה. בהמשך חזר לארצות הברית, השלים לימודי תואר ראשון בספרות אנגלית, חזר לארץ, עשה עלייה בגיל 22, שירת בחיל החינוך, המשיך ללימודי תואר שני בספרות השוואתית באוניברסיטה העברית ובגיל 28 חזר לארצות הברית להשלמת דוקטורט באותו נושא באוניברסיטת אינדיאנה. מאז 2008 הוא ראש החוג ללימודי

יהדות באוניברסיטת דנבה. "יש מקורות אירופיים שהסתמכתי עליהם, שכוללים את הביוגרפיה שפרסם אייזקס עצמו, וגם ספר זיכרונות שפרסם אירור פי אחר, הנרי פרנסיס פיין, ששהה איתו בממלכת הזולו", אומר רובנר. "בנוסף, מצאתי בארכיון של הצבא ושל הממשל הבריטי מאותה תקופה המון מסמכים ובהם לא מעט אזכורים לאייזקס. מכתבים ובקשות שנשלחו לבריטים מטעמו של שאקה ובהם הוא מזכיר את אייזקס לא פעם. יש אפילו הסכמים שנחתמו באותה תקופה בין הבריטים לבין אנשי הזולו, שעולה מהם שמי שייצג את שאקה מול הבריטים היה אייזקס".

עדויות של אנשי הזולו יש הרבה פחות. לדברי רובנר, זה נרבע בעיקר משום שהם לא ידעו או לקרוא ולכתוב. "עיקר החומר מגיע מההיסטוריון הבריטי גיימס סטיארט, שהגיע לזולו-נד במחצית השנייה של המאה ה-19. הוא דיבר את שפת המקום, ראיין רבים מאנשי הזולו ופרסם אוסף גדול של עדויות שגם בהן יש לא מעט אזכורים לאייזקס", אומר רובנר. "הדוגמה הטובה ביותר לכך שדמותו של אייזקס נצרבה בתודעה של אנשי הזולו היא הפואמה האדירה, בת 439 העמודים, 'הקיסר שאקה הגדול' (Emperor Shaka the Great) שחוברת לכבוד שאקה ושגם בה שמו של אייזקס מופיע לא מעט". עם זאת, בשנים האחרונות עלו טענות מפי כמה היסטוריונים שלפיהן אייזקס הפריז בספרו, בין

איור של מושבה באפריקה במאה ה-19. צבא הזולו פעל במבנה מודרני צילום: Illustrated London News 1845

8.95x33.29	2/2	7 עמוד	הארץ - גלריה	08/05/2025	94014667-7
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

לקרב בעצמו", אומר רובנה "למ" עשה, קינג התחנן אליו שלא ייצא, כי היה כל כך צעיר, אבל אייוקס התעקש לצאת ולהילחם בעצמו".

השחור הלבן

אייוקס שהה במשך שש שנים לצד בני הזולו במזרח אפריקה, עד שחזר לאנגליה בגיל 23. "בספט"מבר 1828 שאקה נרצח על ידי שניים מהאחים שלו שרצו לרשת את הממלכה בכוח", אומר רובנה "שני האחים הסתכסכו ביניהם ואחד מהם, דינגאן, רצח את השני ונהיה למלך הזולו. גם דינגאן ראה בעין יפה את נוכחותם ואף אישר, לפחות כפי שאייוקס כותב בספרו, את המעמד שהעניק לו שאקה – תת מלך".

בסופו של דבר נודע לדינגאן כי אנגלי מקומי, ג'ון קיין, זומם להדיח אותו בסיוע של כוחות אנגליים מזוינים. בתגובה הוא פלש למושבה של קיין והרס אותה כליל. "אייוקס ושאר האנגלים חששו שגורלם יהיה דומה ומיהרו לברוח", אומר רובנה.

אתה משווה בספר לא פעם בין היחס של הלבנים האירופים כלפי בני הזולו ליחס שקיבלו יהודי אנגליה באותה תקופה מצד התושבים המקומיים.

"האנתרופולוגים והחוקרים החשובים באותה תקופה בהחלט ראו ביהודים שחורים. הם סברו שברגע שהיהודים ייצאו מאנגליה ויחזרו למדינות שלהם הם ייהפכו לשחורים. במקביל יש ספרים רבים שבהם היהודים מתוארים כחיות פרא, בדומה לאופן שבו תוארו בני הזולו".

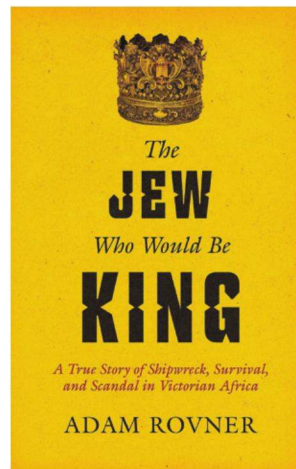
ואיך זה השפיע על היחס של אייוקס עצמו כלפי בני הזולו ועל האופן שבו הוא ראה את עצמו ביחס אליהם?

"אייוקס הבין שבדרום אפריקה הוא יכול להיות האנגלי הלבן. שכל עוד הוא יכול להילחם הוא לא עוד היהודון הקטן של אנגליה, אלא בעל מעמד גבוה ביחס לבני הזולו השחורים. עם זאת, בכתביו הוא חמייא לא מעט לבני הזולו. במידה רבה הוא היה סוג של מתווך בין הבריטים, המתורבתים כביכול, לבין בני הזולו, ה'פראים'. היהודי היה המתווך בין שניהם".

עם זאת, אתה בעצמך כותב שבשום מקום ביומן המסע שלו הוא לא התייחס במפורש ליהדותו.

"נכון. לא מצאתי שום עדות לשמירה שלו על אורח חיים יהודי. מצד שני, הוא מעולם לא אימץ מנהגים של דת אחרת. אני יודע למשל שכשהוא היה אצל הדוד שלו בסנט הלנה הוא לא הלך לכנסייה המקומית, אף שדודו נהג ללכת ואף הטביל את הילדים שלו. בנוסף, ישנן עדויות לכך שגם ממקום מושבו בדרום אפריקה הקפיד לשלם את דמי החבר לבית הכנסת בקנטרברי שבה גדל, ושכשחזר לאנגליה שילם דמי חבר לבית כנסת מקור מי בליכרפול. כשאחיו מת הוא הזמין לו מצבה עם כיתוב בעברית וגם על המצבה שלו יש כיתוב בעברית".

השאר בנוגע לדמותו של שאקה, שלה ייחס אכזריות מוגזמת. "בזמן העבודה על הספר מצאתי מכתב שאייוקס שלח לחבר שכתב גם הוא את זיכרונותיו מהתקופה שבה חי לצד בני הזולו. אייוקס המליץ לו במכתב להגויס בויכור נותיו כי זה יביא לו יותר קוראים, כך שאפשר להניח שגם אייוקס נהג להגויס פה ושם. מצד שני, ישנן הוכחות לכך ששאקה באמת היה אכזר ולכך שהחיילים שלו היו כובשים שטחים, מוציאים להורג את בני העמים היריבים ואונסים את הנשים. אבל ככה נהגו הכובשים באותה תקופה גם במקומות אחרים. ישנן לא מעט עדויות לכך שאייוקס ביקר לא אחת בארמון של שאקה, שהוא הסביר לו על הדת המונוטאיסטית, שהוא יצא להילחם בשבילו בכני עם יריב. באחד הקטעים הוא מתאר כיצד שאקה הביע בפניו דאגה מכך ששערו

עטיפת הספר

צילום: University of California Press

"מצאתי מכתבים ובקשות שנשלחו לבריטים מטעמו של שאקה ובהם הוא מזכיר את אייוקס. יש אפילו הסכמים שנחתמו באותה תקופה שעולה מהם שמי שייצג את שאקה מול הבריטים היה אייוקס"

השחור הלבן. ובאמת, בארכיון המסמכים בדרום אפריקה מצאתי מכתב שחיבר אחד מאנשי הממשל הבריטי באותה תקופה, שבו הוא תיאר כיצד פנה אליו איש הזולו בשמו של שאקה וביקש מהבריטים צבוע שחזר לשיעור".

דוגמה נוספת לקרבה בין השניים נוגעת לקרב נגד בני עם שכן, שאליו יצא אייוקס בשליחותו של שאקה. אייוקס נפגע בזמן הקרב, ועם חזרתו הוא קיבל משאקה את תואר הכבוד צ'יף. חשוב לא פחות – הוא קיבל ממנו שטח אדמה גדול, שעליו ניסו אייוקס וקינג להקים בסיס סחר לשנהבי פילים, שנחשבו או לסחורה מבוקשת בקרב רבים מעשירי אירופה הלבנים. "נכון ששאקה הכריח את הלבנים להילחם בשבילו, כפי שעשה עם בני עמים אחרים שכבש, אבל אייוקס לא היה חייב לצאת